

Čura, Anna

Словник Ізмаїла Срезневського як джерело старослов'янських лексем вищих церковних статусів

Opera Slavica. 2017, vol. 27, iss. 2, pp. 45-55

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136624>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Словник Ізмаїла Срезневського як джерело старослов'янських лексем вищих церковних статусів

Ismail Sreznevsky's Glossary as the Source of Old Church Lexemes of Higher Church Charters

Анна Чура

(Оломоуць, Чеська Республіка)

Абстракт:

У науковій статті аналізовані обрані з словника Ізмаїла Срезневського старослов'янські лексеми на позначення посад вищих церковних статусів. Подано детальний аналіз змістового навантаження кожної з лексем, порівняльний аналіз частоти їх вживання, визначальних історіографічних джерел походження та змістове навантаження.

Ключові слова:

словник; літописна пам'ятка; термін; релігія; церква; етимологія; держава

Abstract:

In the scientific article Old Slavonic lexeme selected from Ishmael Sreznevsky dictionary to designate positions of higher religious status are analyzed. Detailed analysis of the the semantic load of each of the lexeme, comparative analysis of frequency of it's use, determining historiographical sources of origin and semantic load are presented.

Key words:

dictionary; chronicles remembrance; the term; religion; church; etymology; state

Загальновідомо, що старослов'янська мова виникла як мова перекладів з грецької на слов'янську християнських церковних книг. Ці переклади здійснили слов'янські просвітителі брати Кирило і Мефодій. У 863 р. вони були направлені в Моравію візантійським імператором Михайлом III у відповідь на прохання моравського князя Ростислава прислати сподвижників які могли б проповідувати християнство на автохтонній мові, позаяк Моравія прийняла хрещення у 831 р. Важливо те, що створивши абетку і переклавши ряд богослужбових книг Кирило і Мефодій легітимізували право слов'ян читати і писати рідною мовою. Відтак, старослов'янська мова отримала поширення спочатку серед західних слов'ян, згодом серед південних, а після прийняття у Київській Русі християнства у 988 р. — й східних¹.

Таким чином, історичним підґрунтям формування мови давніх слов'ян був релігійний суспільний запит адаптації церковних книг підтриманий та виконаний монархічною владою з метою самоутвердження. Перманентна співпраця релігійної та політичної влад спричинила те, що церква в епоху класичного середньовіччя являла собою автономну політико-ідеологічну організацію, яка керувалася власними правилами, що склалися в особливу систему канонічного права. Це стало причиною формування чітко структурованої побудови церковної організації на зразок монархічних державних конструкцій медієвістичного періоду. Незважаючи на те, що церква й держава зверталися до різних сфер буття людини: перша — до духовної, друга — до матеріальної, а невизначеність впливу світської й духовної влади приховувала в собі небезпеку конфлікту, вони не могли існувати одна без одної. Церква потребувала підтримки світських можновладців і своїм авторитетом освячувала владу правителів. Як наслідок, церква стала невід'ємною частиною феодального суспільства трансформувавшись у великого землевласника².

Поряд з цим, однією з ознак розвитку лексичної системи будь-якої мови є кількісне збільшення її лексичних та семантичних одиниць, хоч на кожний конкретний момент лексем функціонує значно менше, ніж тих, що відомі історії мови взагалі. Задовольняючи вимоги суспільства, мова розвиває свій змістовий бік, тобто системно організовану сукупність значень. Високий рівень суспільного статусу релігійної влади не міг не позначитися на генезі старослов'янських лексем що означали найвищі церковні посади середньовічного слов'янського

- 1 BJEJUCHA, O.: *Ukrajins'ki cerkovnoslov'janizmy*. In: Vseuniversitytets'ka students'ka naukovo-praktyčna internet-konferencija «Kul'tura ukrajins'koho narodu: istorija, sučasnist', perspektivy». http://ukrconf.fl.kpi.ua/?page_id=1263. [online]. [cit. 20. 4. 2016].
- 2 OMEJČENKO, O. A.: *Formuvannja cerkovnoji orhanizaciji*. In: Zahaľna istoija deržavy i prava: Pidručnyk u 2 t. Vydannja tretje, vypravlene. T. 1. Moskva: TON — stožišča, 2000. <http://ibib.ltd.ua/formirovanie-tserkovnoy-organizatsii.html>. [online]. [cit. 20. 4. 2016].

соціуму. Вони відображали добре організовану адміністративну сакральну структуру що діяла здебільшого синхронно із світською владою забезпечуючи її легітимний статус. Виокремлення у словниковому складі тематичних груп і вивчення їхньої еволюції виразно ілюструє історію розвитку відповідних сфер. Тому на сучасному етапі питання систематизації старослов'янської релігійної лексики є актуальним й потребує додаткового наукового аналізу.

Мета запропонованого дослідження полягає в окресленні основних закономірностей наповнення релігійного словника давньої слов'янської мови скерованого на позначення вищих сакральних посад середньовічного суспільства. Завдання роботи пов'язані із з'ясуванням чинників що впливали на формування, становлення й функціонування релігійної лексики.

Серед українських дослідників цій проблематиці значну увагу присвячували такі науковці як О. Мельничук³ та Д. Гринчишин⁴. Серед російських авторів слід виокремити праці О. Трубачова⁵, Р. Цейтлін⁶. Серед чеських науковців питанням аналізу старослов'янський пам'яток та лексем займався М. Вепршек⁷, Р. Вечерка⁸, Й. Курз⁹, Ф. Чайка та З. Гауптова¹⁰.

Джерельною базою наукової розвідки слугуватиме одна з найбільш ґрунтовних лексикографічних праць трьохтомні «Матеріали для словаря древнерусского языка по письменным памяткам» авторства відомого російського дослідника Ізмаїла Срезневського видані Імператорською академією наук у Санкт-Петербурзі у 1893 р¹¹

Як говорилося вище, у середньовічному старослов'янському соціумі наступними після монархічних конструкцій були релігійні об'єднання. Тому другою ланкою тогочасної суспільної побудови є церковна адміністративна

- 3 MEL'NYČUK, O. S. (red.): *Etymologičnyj slovník ukrajins'koji movy: v 7 t.* AN URSS, in-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyjiv: Naukova dumka, 1982.
- 4 HRYNČYŠYN, D. G., JEDLÍNSKA, U. Ja., KARPOVA, B. L., KERNYČKYJ, I. M., POLJUHA, L. M., KERSTA, R. J., CHUDAŠ, M. L. (eds): *Slovník staroukrajins'koji movy XIV–XV st.: u 2 t.* Kyjiv: Naukova dumka, 1977–1978.
- 5 TRUBAČEV, O. N. (red.): *Ětimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov.* Moskva: Nauka, 1974–2003.
- 6 CEJTLIN, P.: *Leksika staroslovjanskogo jazyka (Opyt analiza motivirovannyh slov po dannym drevnebolgarskich rukopisej X–XI vv.).* Moskva: Nauka, 1977.
- 7 VEPŘEK, M.: *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy.* Olomouc, 2005.
- 8 VEČERKA, R.: *Základy slovanské filologie a staroslověnštiny.* Praha 1980.
- 9 KURZ, J., BAUEROVÁ, M. (eds): *Slovník jazyka staroslověnského I, A–G.* Praha: Academia, 1966; KURZ, J. (ed.): *Slovník jazyka staroslověnského II.* Praha: Academia, 1973.
- 10 PILÁT, Š. (ed.): *Slovník jazyka staroslověnského V, Addenda et corrigenda. 60, inokost' – g'.* Praha: Slovanský ústav, 2016, s. 457–503.
- 11 SREZNEVSKIJ, I. I.: *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam.* Sankt-Peterburg, 1893.

організація. Її діяльність виокремила у тогочасній суспільно-політичній лексичі окремий сегмент — релігійну термінологію. Як свідчить зазначене джерело даної наукової розвідки чільною особою в старослов'янському церковному просторі був вищий релігійний сановник, якого позначав частовживаний термін ***владька** (укр. «владика»)¹². Його етимологія веде витоки від дієслова ***vold** (укр. «володіти»). Найраніше термін згадується в «Євангелії від Луки» та у «Остромировому Євангелії» у однаковому реченні «Ведомы къ цремъ и владькамъ» (укр. «Відомі царям та владикам»). Це слово постає також у пам'ятці давньоруського перекладного письменства XI ст., створеній для чернігівського князя Святослава Ярославича «Ізборник Святослава». Йдеться про уривок «Слава бо оцѣмъ прѣподобие сновъне и чсть владькамъ страхъ рабии» (укр. «Слава отцям преподобним синам і чесним владикам страх рабам»).

В «Уставі Ярослава о мостах», який є сегментом збірки давнього права «Руська Правда» є фрагмент «Влцѣ (мостити) сквозѣ городнаа ворота». Він перекладається на українську мову як «Владикам мостити крізь ворота міста». В апологетичній пам'ятці XII ст. «Слово святого Григорія» більш знаного як «Слово про ідолів» авторства Григорія Богослова (Назіанина) представлено уривок «Обѣштася [...] рабомъ, владькамъ, оубогъимъ, сьмѣренъимъ, вьсокъимъ». В українському перекладі: «Обіцявся [...] рабам, владикам, убогим, смертним, високим». Збірка світських та церковних законів 1100 р. відома як «Єфремівська кормча книга (Номоканон)» доносить до нас два речення. «Владьцѣ братоу Аврилии» (укр. «Владиці брата Аврілія») та «Азь члвкъ ѳемъ подъ влаькоѳъ» (укр. «Я є людиною я під владикою»). Те саме речення у «Остромировому Євангелії» має закінчення «подъ властели» (укр. «під властителем»). У пам'ятці XII ст. «Повісті минулих літ» виокремлюється речення: «Съвкуплена тѣломъ паче же дшама (Борисъ и Глѣбъ) оу Вьлдъкъы Всецра пребъвающа молащася къ Влцѣ ѿ своихъ люде» яке на українську мову перекладається «Сукуплені тілом більше душами (Борис і Гліб) у Владиці Всецаря перебуваючи моляться до владики за своїх людей». Пам'ятка киеворуської літератури 1115 р., написана літописцем Нестором «Чтение о житии и погублении блаженных страстотерпцев Бориса и Глеба» містить речення «Влдко Ги Вседержителю створивъши нбо и землю и вьса ѳже на неи» (укр. «Владико, Господи Вседержителю створивши небо та землю і все що є на ній»).

У літописному тексті XII ст. «Служебник Варлаама Хутинського» має місце речення «Ты Влко по блгоутробью твоѳему призи на ны» (укр. «Ти

12 SREZNEVSKIJ, I. I.: *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam. A–D.* T. 1. Sankt-Peterburg, 1893, s. 267.

владико по благонаповненню твоєму прийди до них»). «Творіння Кирила, єпископа Туровського» датоване XII ст. оприлюднює речення «Дастъ бо ся душамъ ихъ (Апостоловъ) духовная дързость познаніемъ своего Владыкы» (укр. «Дастъ бо це душами їх (Апостолам) духовну сміливість пізнання свого владики»). Церковний літопис «Уставна грамота Новгородського князя Всеволода Мстиславича церкви св. Іоанна Предтечи на опоках» 1136 р. включає в себе речення «А пѣти в празьдникъ владѣцѣ, а старостамъ, коупцамъ дати владѣцѣ гривна серебра» (укр. «А співати у свято владикам, і старостам, купцям дати владичі гривню сріблом»). У православній писемній пам'ятці XIII ст. «Уставна грамота князя Святослава Ольговича Новгородському Софійському собору» є речення «Въ поѣздѣ ѿ всеіє земли владѣцѣ.і. гривенъ, а попоу двѣ гривне». В українському перекладі: «У подорожі всією землею владики одну гривню, а попу дві гривні».

Як відомо «Лаврентіївській рукопис» — це пергаментний текст, що містить копію літописного зведення 1305 р. авторства ченця Нижегородського Печерського монастиря Лаврентія. На його сторінках знаходиться речення «Изгна бо Богъ [...] лжого владыку Феодорца из Володимеря». На українську мову воно перекладається: «Вижене бо Бог [...] лже владыку Федора из Володимира». Зразок правового творення східних слов'ян 1230 р. названий «Договорная грамота Смоленского князя Мстислава Давидовича с Ригою и Готским берегом» афішує речення «Аже боудѣтъ влдѣцѣ или мастерови или котромоу соудьи гнѣвъ на котораго Немъчица...» (укр. «Що буде владичі або майстрові чи котромусь судді гнівається на котрого Німчиця»). «Договірна грамота Новгорода з князем Ярославом Ярославовичем» датована 1270 р. має у тексті речення «А до владыкы отча нашего гнѣва ти не держати», що на українську перекладається як: «А до владики отця нашого гніву ти не тримай». «Грамота Новгородського князя Андрія Олександровича до мужів короля Датського в Ревелі» від 1249 р. вміщає фрагмент «Съ великого кнзѣ Андрѣѣ ѿ влдки блгннѣ» (укр. «У великого князя Андрія у владики благання»). Договірна «Грамота князя Тверського Михайла Ярославовича і Новгорода» датована 1301–1302 рр. оприлюднює речення «Поклонѣ ѿ кнзѣ ѿ Михаила къ ѿтьцю кл влдѣцѣ» (укр. «Поклін князя Михайла до отця до владики»). «Жалувана грамота Рязанського князя Олега Івановича Рязанському Ольговому монастирю» написана 1356 р. афішує речення «Сгадавъ єсмь съ своимъ ѿцемъ съ Васильємъ и съ своими боѣары» («Пригадав я зі своїм отцем з Василем і з своїми боярами»).

Зразки давньоруської писемності XIII–XIV ст. «Новгородські літописи» у сегменті «Синодального списку» мають речення «Ночашѣ пѣсати стоую Софію стажнаниємъ стго влдкы» (укр. «Почав малювати святу Софію за наказом святого владики») та «Постриже и влдика» (укр. «Прийме сан

і владика»). У рукописі XIV ст. Троїце-Сергієвської Лаври знаходиться літописний текст «Книга Буття» в котрій має місце уривок: «Или владыка обладаеши нами» (укр. «Чи владика володіє нами»). Перший Псковський літопис XV–XVII ст. афішує речення «Въ тую же зиму приѣха владыка Еуеимеи во Псковъ» (укр. «В ту ж зиму приїхав владика Євмей до Пскова»). У цьому ж документі на окрему увагу заслуговує змістове навантаження терміна ***владыка** у значення язичницького святця. Наприклад у фрагменті речення «Влка скнары», що українською мовою перекладається як «Владика скверни»¹³.

Тотожним до терміна ***владыка** є слово ***властелинъ** (укр. «володар»). Різниця полягає у походження цих синонімічних дефініцій. Останнє веде витоки від слова «влада». Як і попереднє, воно означає вищу релігійну посаду середньовічного соціуму, але може використовуватись у загальнорелігійному контексті небесного володаря. У «Старому Завіті» міститься літописна збірка датована 701–733 рр., відома як «Книга Пророків Ісаї». Тут є речення «Иѣко Бъ и ѣко творецъ, ѣко властелинъ». В українському перекладі це: «Як Бог і як творець, як володар». Літописний текст «Ізборник Святослава» має речення «Иѣвѣсть ѣко властелинъ есть страстѣмъ помысль» (укр. «Явись як володар в страсних думках»). «Слова» константинопольського єпископа Григорія Богослова містить речення «Властелинъ ѣси оумоу» (укр. «Володарем є йому»). У «Богослов'ї» Іоанна Дамаскіна має місце фрагмент «Властелиноу и повинноу». На українську мову перекладається «Володарю і повинні».

Збірка хронографів Києво-Печерського монастиря XI ст. «Києво-Печерський патерик» подає зразок речення «Григории шедъ дасть книги властелину» (укр. «Григорій йшов дати книгу володарю»). Перу київського літописця Нестора приписують літописний текст названий «Читання про святих князів Бориса і Гліба». Там є речення «Потомъже старѣшина иже бѣ властелинъ граду тому шедъ къ холюбцю Иѣрославу възвѣсти юму вса ѣже о стою и о (о)полении цркви». Воно перекладається: «Після старшина що був володарем того міста прийшов до Ярослава сказати йому все про стан і про спалення церкви». В «Грамоті митрополита Кипріяна новгородському архірею Іоану» датованій 1392 р. присутнє речення «Аще ли которыи отъ тѣхъ игуменъ, или попъ, или чернецъ, иметь отъыматися мирьскими властелины отъ святителя, таковаго божественая правила извергають и отлучають». Українською — «А ще який від тих ігуменів, або попів або ченців буде відрікатися від мирського володаря від святителя, такі божественні правила відкидають і відлучають». Надпис виконаний у 1161 р. ювеліром Лазарем Богшею на хресті, який замовила

13 SREZNEVSKIJ, I. I.: *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam*. A–D. T. 1. Sankt-Peterburg, 1893, s. 267.

Єфросинія Полоцька для храму Свято-Преображенського монастиря гласить: «Кто же дръзнетъ сътворити се... властелинъ или князь, или игоумѣнъ или инъ которъи любо члвкъ боуди юмоу клятва си». Українською мовою він перекладається: «Хто посміє створити це... володар або князь, ігумен чи інший, чоловік буде, йому клятва ця»¹⁴.

Синонімом до терміна ***властелинъ** давньослов'янські писемні пам'ятки подають більш вживане слово ***властель** (укр. «володар») що має однакове із попереднім етимологічне коріння. У цьому контексті «Богослов'я» Іоанна Дамаскіна Х ст. демонструє наступне речення «Мы же самовластни бывъше творьцьмъ властеле своимъ дѣломъ есимъ» що українською перекладається «Ми же самовладні будучи творцями володаря свого творінням є». Третє з чотирьох канонічних Євангелій Нового Заповіту «Євангеліє від Луки» включає в себе фрагмент «Да бѣша и прѣдали властелемъ» який перекладається «Нехай будуть вірними володарю». У «Ізборнику» князя Святослава має місце фрагмент «Мы властеле юсмъ помыслоу възгарааштоуса». На українську мову він перекладається «Ми володарями є думок палаючих». Написана у 1037–1050 рр. київським митрополитом Іларіоном літописна збірка відома як «Слово про закон і благодать» доносить до нас уривок речення «Цре и властеле видаще вса си бывающа ѿ стыму^ж не вѣроваша» (укр. «Царі і володарі знаючи все і буваючи всюди не вірують»).

Яків Чорноризець – ченець Києво-Печерського монастиря в XI ст. уклав літописний текст «Слово до Божого слуги великого князя Дмитрія». На його сторінках міститься словосполучення «Нѣсмы властели» (укр. «Ми не є володарями»). «Книга пророка Ісаї» датована 733–701 рр. містить два речення «Сди бжде^т Гь всѣ^х и сады сътворитъ властелемъ и порчникѡ» (укр. «Судити буде Господь всіх і сади створить володарям і прочанам») та «Прѣдамъ Егупетъ [...] властелемъ жестокомъ» (укр. «Віддам Єгипет [...] володарям жорстоким»). У збірці церковного та світського права «Єфремівській Кормчій книзі» містяться наступні фрагменти: «На властела црквнныѡ» (укр. «На володаря церковного»), «Свѣтлии властеле» (укр. «Світлі володарі»), «При Викенти и Флавитѣ свѣтлюю властелю» (укр. «При Вікентії і Флавії світлим володарюванням»), «Властельхъ надѣавъшса» (укр. «Володарів сподіваючись»), «Властліє чьрнныихъ» (укр. «Володарів черні»), «Поущающю властелеви» (укр. «Попереджуючи володаря»). Аналізоване слово пригадується у творі константинопольського монаха Георгія Амартола «Хроніка» котрий був перекладений на слов'янську мову в XI ст. Йдеться про речення «Аггель

14 SREZNEVSKIJ, I. I.: *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam. A–D.* Т. 1. Sankt-Peterburg, 1893, s. 267.

приставленъ властеля Персом нарече и Елиномъ» що українською мовою перекладається «Аггель приставлений володаря Пресів назве Еліном».

У «Кієво-Печерському патерику» присутнє словосполучення «Градскій властель» що українському перекладі звучить як «Володар міста». «Повість минулих літ» доносить до нас речення: «Аще бо каѡа земля оуправитсѧ пре Бмь поставлѧеть еи црѧ или князѧ праведна любѧща судъ и правду и властеля оустраѧеть и судью правѧщаго судъ» що на українську мову перекладається як «А ще бо котрою землею управляєш перед Богом поставлять їй царя або князя праведного люблячого істину і правду і володаря шанованого і суддю правлячого». В збірці недільних проповідей XII ст., вибраній Костянтином Великим із творів Іоана Златоустого присутній фрагмент «Работы властель» що українською звучить «роботи володар». У православному релігійному трактаті написаному в кінці X ст. «Бесіда проти богомилів» що належить авторству болгарського священника Козьми Пресвітера зберігся фрагмент «Повиноватся властелемъ» (укр. «Підкорюватися володарю»). «Лаврентіївський літопис» доносить речення «Всякая душа властелемъ повинуется власти бо отъ Бога учинени суть». На українську мову він перекладається наступним чином: «Всяка душа володарю підкоряється владі бо від Бога походить». В літописі XII ст. «Притчі про людську душу та тіло» єпископа Київської Русі Кирила Турівського знаходимо речення: «Аще бо мира сего властели и въ житейскихъ вещехъ тружѧются человѣци прилежно требуютъ книжного почитаніѧ». Дане речення перекладається: «А ще бо світу цього володарі і в житейських справах трудяться люди належно потребують книжного читання».

У збірці церковних законів 1274 р. відомій як «Правила Кирила, митрополита Київського» присутній наступний уривок речення «Сѧ властель церковныхъ» що перекладається «В володаря церковного». У творі Іоанна Екзарха «Шестиденник» міститься речення «Соупротивеще се вѧстають на своеѧ властели» (укр. «Супротивляться стоять на своєму володарі»). У відомій «Книзі Буття» термін ***властель** зустрічається в словосполученні «Властель нашъ» що українською перекладається як «Володар наш». Пам'ятка феодального права XIV–XV ст. «Псковська Судна грамота» оприлюднює речення «Всаком властелю за дрга не тѧгати». В перекладі воно звучить як «Всякому володарю за борги не переслідувати». Збірник тлумачень і законів 1307 р. «Пандекти Антіоха» афішує речення «Яко властель боѧтисѧ» (укр. «Як володар боятися»). У пам'ятці старослов'янського письма, котра датується 1390 р. «Відповіді миаптольбта Кирпіана ігуену Афанасію» присутнє речення «Егда же бояжется селы и мирьскими попеченьми, тогда потреба и къ княземъ ходити и властелемъ и судилище искати и стояти за обидимыхъ и сваритись и смиритись». На українську мову його можна трактувати як «Коли ж виявиться потреба у силі

мирській опіці тоді потреба до князів ходити і володарів ходити і суду шукати і стояти за ображених і сваритись і змиритись».

Збірка правил монаршого життя XVI ст. «Пандекти Никона Черногорця» подає два наступні уривки: «Сѡвѣщевати властелю» (укр. «Оповідати володарю») та «Поставление властелии» (укр. «Призначити володаря»). У церковній пам'ятці XVII ст. «Братська книга» Олександро-Невської лаври знаходимо речення «Друзии [...] властели самовольство отъметывають» що на українську мову перекладається «Друзі [...] володарі самодіяльно відкидають». У книзі XVII ст. «Страждання мучеників Дада, Максима і Квінтіліана» присутнє речення «Да въздрадуютъ ваши властели». Українською його можна перекласти «Нехай будуть здорові ваші володарі»¹⁵.

Слово ***игмень** (укр. «ігумен») використовується досить широко і здебільшого означає керівника православного монастиря. Можливо походить від грецького ***ἡγουμενος** – укр. «той, що веде». В «Службовій вересневій мінеї» 1096 р. зустрічаємо речення «Не оскоудѣть прѣже рекъ w Иоуды кнѣзь и игоумень» що українською мовою трактується «Не збідніє рука в Іуди князя і ігумена». Старослов'янська книга богослужінь з пісенними текстами XII ст. «Стихирарь» афішує речення «Ис тебе бо изидеть игоумень ѡзъкомъ» (укр. «Із тебе зйде ігумен мовою»). «Златоструй» доносить до нас словосполучення «Попипитеса игменомъ» (укр. «Підкоряйтеся ігуменові»). У законі про підсудність церковних судів та пільги на користь церкви «Церковний устав Володимира Великого» знаходиться речення «А се церковнѣ люди: игоумень, попь» (укр. «А це є церковні люди: ігумен, поп»). «Повість минулих літ» афішує речення «предастъ имъ Стевана, да будетъ имъ игумень» (укр. «Передасть їм Стефана, нехай буде їх ігуменом»). «Сказання про Бориса та Гліба» має речення «Никифоръ собравши [...] игумены вса, Прохора Печерскаго, Саву стго Сіса [...] и вса прочаа придбааа игумены» (укр. «Никифор зібрав [...] ігуменів всіх, Прохора Печерського, Саву святого Сіріса [...] і всіх інших преподобних ігуменів»). «Повчання дітям» Володимира Мономаха демонструє уривок речення «Еппы, и попы, и игумены» що українською перекладається як «Єппи, і попи, і ігумени». В «Новгородському літописі» наявні два наступні речення: «Тѣгда же Антона игоуменомъ Нифонтъ архепиѣ постави» (укр. «Тоді ж Антона ігуменом Нифонта архієпископ поставив») та «И поставиша и игоуменомъ марта въ и» (укр. «І поставивши на ігумена в березні»). У «Посланні Полікарпа до ігумена Акіндіна», в якому йдеться про Києво-Печерських сподвижників, є речення «Игумень бынъ, отъ вина

15 SREZNEVSKIJ, I. I.: *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam. A–D.* Т. 1. Sankt-Peterburg, 1893, s. 270.

возъярися» (укр. «Ігумен від вина розлютився»). У книзі відмов щодо надання земельних угідь знаній як «Отказная книга» присутнє речення «Игумень светого Ивана Евфиміи з братыєю» (укр. «Ігумен святого Івана Евфимії з братами»)¹⁶.

Таким чином, науковий аналіз старослов'янських лексем скерованих на позначення вищих релігійних статусів поданих у науковій праці «Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памяткам» авторства Ізмаїла Срезневського спричинився до наступних висновків.

Переважна більшість старослов'янських релігійних чільних посадових лексем мали слов'янське походження, що підкреслює їх автохтонне коріння. Їх значення здебільшого було дуалістичним, позаяк відображало статус як небесного так і земного керівника. Наприклад, найчастіше використовуваним терміном вживаним у медієвістичному давньослов'янському соціумі, що слугував позначенням тогочасних вищих релігійних статусів було слов'янське слово ***владыка** (укр. «владика»), яке могло означати як вищого церковного ієрарха, так і Небесного Володаря. Наступними за частотою вживання були близькі за значеннями слов'янські терміни ***властелинъ** та ***властель** (укр. «володар»). Як і попередній термін, вони носили двояке змістове навантаження, однак могли вживатися у значенні світського керівника. На цьому тлі виокремлюється слово грецького походження ***игмень** (укр. «ігумен»). Воно використовувалося досить широко і здебільшого означало орудника православного храму чи монастиря.

Література:

- BJELUCHA, O.: *Ukrajins'ki cerkovnoslov'janizmy*. In: Vseuniversytets'ka students'ka naukovo-praktyčna internet-konferencija «Kul'tura ukrajins'koho narodu: istorija, sučasnist', perspektyvy». http://ukrconf.fl.kpi.ua/?page_id=1263. [online]. [cit. 20. 4. 2016].
- CEJTLIN, P.: *Leksika staroslovjanskogo jazyka (Opyt analiza motivirovannyh slov po dannym drevnebolgarskich rukopisej X–XI vv.)*. Moskva: Nauka, 1977.
- HRYNČYŠYN, D. G., JEDLİNS'KA, U. Ja., KARPOVA, B. L., KERNYC'KYJ, I. M., POLJUHA, L. M., KERSTA, R. J., CHUDAŠ, M. L. (eds): *Slovnyk staroukrajins'koji movy XIV–XV st.: u 2 t.* Kyjiv: Naukova dumka, 1977–1978.

16 SREZNEVSKIJ, I. I.: *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam. A–D*. T. 1. Sankt-Peterburg, 1893, s. 1022.

- KURZ, J., BAUEROVÁ, M. (eds): *Slovník jazyka staroslověnského I, A–G*. Praha: Academia, 1966; KURZ, J. (ed.): *Slovník jazyka staroslověnského II*. Praha: Academia, 1973.
- MEL'NYČUK, O. S. (red.): *Etymologičnyj slovník ukrajins'kohoji movy: v 7 t.* AN URSSR, in-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyjiv: Naukova dumka, 1982.
- OMEL'ČENKO, O. A.: *Formuvannja cerkovnoji orhanizaciji*. In: *Zahal'na istoija deržavy i prava: Pidručnyk u 2 t.* Vydannja tretje, vypravlene. T. 1. Moskva: TON — stožišča, 2000. <http://ibib.ltd.ua/formirovanie-tserkovnoy-organizatsii.html>. [online]. [cit. 20. 4. 2016].
- PILÁT, Š. (ed.): *Slovník jazyka staroslověnského V, Addenda et corrigenda. 60, inokost' – g'*. Praha: Slovanský ústav, 2016, s. 457–503.
- SREZNEVSKIJ, I. I.: *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam*. Sankt-Peterburg, 1893.
- TRUBAČEV, O. N. (red.): *Ėtimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov*. Moskva: Nauka, 1974–2003.
- VEČERKA, R.: *Základy slovanské filologie a staroslověštiny*. Praha 1980.
- VEPŘEK, M.: *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. Olomouc, 2005.

Про автора

Anna Chura, Palacký University Olomouc,
Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies,
Olomouc, the Czech Republic, chura.anna24@gmail.com

